

PROBATSIIYA XIZMATI NAZORATI OSTIDAGI SHAXSLAR BILAN OLIB
BORILADIGAN IJTIMOIIY, HUQUQIIY VA PSIXOLOGIK ISHLAR

Maxamadaliyev Saidjahon

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademyasi 3-kurs kursanti

Annotatsiya: Ushbu maqolada probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlarning mazmuni, asosiy yo'nalishlari hamda ularni samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda probatsiya institutining nazariy-huquqiy asoslari, uning jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzar shaxslarni jamiyatga qayta moslashtirishdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, nazorat ostidagi shaxslarning huquqiy maqomi, ularning huquq va majburiyatlari, ijtimoiy moslashuv jarayonida uchraydigan muammolar, jumladan, bandlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, oilaviy muhit va psixologik holat bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqilgan. Maqolada probatsiya xizmatida amalga oshiriladigan ijtimoiy rehabilitatsiya, huquqiy maslahat va psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlari, individual profilaktika, guruhiy mashg'ulotlar hamda idoralararo hamkorlikning ahamiyati keng yoritilgan. Tadqiqot natijalari probatsiya faoliyatini takomillashtirish va nazorat ostidagi shaxslarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Annotation: This article examines the content, main directions, and effective organization of social, legal, and psychological work carried out with individuals under probation service supervision. The study scientifically analyzes the theoretical and legal foundations of the probation institution, as well as its role in crime prevention and the social reintegration of offenders. In addition, the legal status of supervised persons, their rights and obligations, and the problems arising in the process of social adaptation, including employment, social support, family environment, and psychological conditions, are considered. The article also highlights mechanisms of social rehabilitation, legal counseling, and psychological assistance implemented within the probation service, as well as the importance of individual prevention, group training sessions, and interagency cooperation. The research findings contribute to improving probation activities and ensuring the successful integration of supervised individuals into society.

Аннотация: В данной статье рассматриваются содержание, основные направления и вопросы эффективной организации социальной, правовой и психологической работы, проводимой с лицами, находящимися под надзором службы пробации. В исследовании научно проанализированы теоретико-правовые основы института пробации, а также его роль в предупреждении преступности и социальной реинтеграции правонарушителей. Кроме того, рассмотрены правовой статус поднадзорных лиц, их права и обязанности, а также проблемы, возникающие в процессе социальной адаптации, включая вопросы занятости, социальной поддержки, семейной среды и психологического состояния. В статье также освещены механизмы социальной реабилитации, правового консультирования и психологической помощи, реализуемые в системе пробации, а также значение индивидуальной профилактики, групповых занятий и

межведомственного сотрудничества. Результаты исследования способствуют совершенствованию деятельности пробации и обеспечению успешной интеграции поднадзорных лиц в общество.

Kalit soʻzlar: *Probatsiya xizmati, probatsiya nazorati, ijtimoiy rehabilitatsiya, huquqbuzarlik profilaktikasi, ijtimoiy moslashuv, psixologik yordam, huquqiy maslahat, probatsiya instituti, nazorat ostidagi shaxslar, psixokorreksion ishlar, deviant xulq-atvor, stress va agressiya, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash, bandlik masalalari, kasb-hunar oʻrgatish, rehabilitatsion dasturlar, individual profilaktika, guruhiiy mashgʻulotlar, huquqiy ong, idoralararo hamkorlik, ijtimoiy stigmatizatsiya, oilaviy muhit, jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy hamkorlik mexanizmlari, probatsiya faoliyatini rejalashtirish.*

Keywords: *Probation service, probation supervision, social rehabilitation, crime prevention, social adaptation, psychological assistance, legal counseling, probation institution, supervised persons, psychocorrectional work, deviant behavior, stress and aggression, social support, employment issues, vocational training, rehabilitation programs, individual prevention, group training sessions, legal awareness, interagency cooperation, social stigmatization, family environment, crime prevention, mechanisms of social partnership, planning of probation activities.*

Ключевые слова: *Служба пробации, пробационный надзор, социальная реабилитация, профилактика правонарушений, социальная адаптация, психологическая помощь, правовое консультирование, институт пробации, лица, находящиеся под надзором, психокоррекционная работа, девиантное поведение, стресс и агрессия, социальная поддержка, вопросы занятости, профессиональное обучение, реабилитационные программы, индивидуальная профилактика, групповые занятия, правовое сознание, межведомственное сотрудничество, социальная стигматизация, семейная среда, предупреждение преступности, механизмы социального партнерства, планирование деятельности пробации.*

Probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishlar — bu ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish, ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimidir. Oʻzbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya toʻgʻrisida"gi⁶ Qonuni va tegishli normativ hujjatlarga koʻra, ijtimoiy ishlarning asosiy yoʻnalishlari belgilangan boʻlib unga koʻra, Probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishlar ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish, ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, shuningdek, qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks tashkiliy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik chora-tadbirlar tizimi sifatida belgilanadi. Ushbu faoliyat Oʻzbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya toʻgʻrisida"gi Qonuni hamda ushbu sohada qabul qilingan boshqa normativ-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiq amalga oshirilib, probatsiya xizmatining asosiy vazifalaridan biri sifatida shaxsni jazolash emas, balki uni tuzatish va jamiyatga moslashtirish tamoyiliga asoslanadi. Mazkur qonunchilikka muvofiq, ijtimoiy ishlarning asosiy yoʻnalishlaridan biri bandlikka

➤ ⁶ oʻzbekiston Respublikasining Qonuni – "Probatsiya toʻgʻrisida", OʻRQ – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>

ko'maklashish va probatsiya nazorati ostidagi shaxslarni mehnat faoliyatiga jalb etish hisoblanadi. Ushbu yo'nalishning huquqiy mohiyati shundan iboratki, shaxsning iqtisodiy barqarorligi uning ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi hamda ishsizlik va moddiy yetishmovchilik jinoyat sodir etish xavfini oshiruvchi omillardan biri sifatida baholanadi. Shu sababli, davlat organlari va mahalliy ijro hokimiyati tomonidan probatsiya nazoratidagi shaxslar uchun kvota asosida ish o'rinlari ajratish tizimi joriy etilgan bo'lib, bu mexanizmga ko'ra korxonalar va tashkilotlarda ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar uchun ish o'rinlarining belgilangan qismi zaxiraga qo'yiladi. Ushbu tartib probatsiya nazoratidagi shaxslarning birinchi navbatda ish bilan ta'minlanishini huquqiy kafolatlashga xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur yo'nalishda vaqtincha bandlikni ta'minlash mexanizmlari ham alohida o'rin tutadi. Unga ko'ra, probatsiya nazoratidagi shaxslar jamoat ishlariga jalb etilishi, mahalliy infratuzilmani yaxshilash, obodonlashtirish, ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarda ishtirok etishi mumkin. Bunday ishlar davlat tomonidan moliyalashtiriladigan jamoat ishlari jamg'armasi hisobidan moliyalashtirilib, shaxsga bajarilgan mehnatiga mutanosib ravishda belgilangan tartibda haq to'lanadi. Ushbu mexanizm bir vaqtning o'zida ham iqtisodiy, ham tarbiyaviy funksiyani bajarib, shaxsni mehnat intizomiga o'rgatish va jamiyatga foydali faoliyatga jalb etishga qaratilgan. Bundan tashqari, probatsiya tizimida tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash ham muhim ijtimoiy yo'nalish sifatida belgilangan. Ushbu yo'nalish doirasida o'zini o'zi band qilish yoki kichik biznes faoliyatini yo'lga qo'yishni istagan probatsiya nazoratidagi shaxslarga imtiyozli kreditlar, subsidiyalar hamda startap dasturlari orqali moliyaviy yordam ko'rsatish nazarda tutiladi. Ushbu tartib shaxsning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash, uni doimiy daromad manbaiga ega qilish hamda norasmiy yoki noqonuniy daromad manbalaridan voz kechishini rag'batlantirishga xizmat qiladi. Shu orqali davlat probatsiya tizimi orqali nafaqat nazoratni, balki real ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy reintegratsiyani ham amalga oshiradi. Umuman olganda, bandlikka ko'maklashish va mehnatga jalb qilish yo'nalishidagi ijtimoiy ishlar probatsiya tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u shaxsning jamiyatda munosib o'rin egallashiga, qonuniy daromad manbai topishiga va ijtimoiy barqarorlikka erishishiga xizmat qiladi. Mazkur mexanizmlar orqali probatsiya instituti jazoni ijro etish tizimidan ko'ra ko'proq ijtimoiy rehabilitatsiya va preventiv huquqiy ta'sir tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Kasb-hunarga o'qitish va qayta tayyorlash yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarni ijtimoiy moslashtirish, ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish hamda barqaror bandligini ta'minlashga qaratilgan muhim huquqiy-institutsional mexanizmlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimiga oid amaldagi qonunchiligi hamda bandlik va aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiq amalga oshirilib, shaxsning jazoni o'tashi jarayonida yoki probatsiya nazorati davrida ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlashni nazarda tutadi. Ushbu mexanizmning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxslarning mehnat bozorida mustaqil raqobat qila oladigan malakali kadr sifatida shakllanishini ta'minlash, ularni noqonuniy daromad manbalaridan uzoqlashtirish hamda jamiyatda barqaror ijtimoiy mavqeyini mustahkamlashdan iboratdir. Shu sababli kasb-hunarga o'qitish va qayta tayyorlash jarayoni davlat tomonidan belgilangan maxsus tartib asosida, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga tayangan holda amalga

oshiriladi. Mazkur yo'nalishda probatsiya xizmati va bandlik organlari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, nazorat ostidagi shaxslar "Ishga marhamat" monomarkazlari hamda kasb-hunarga o'qitish markazlariga yo'naltirilishi orqali ularga zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kasblar bo'yicha bepul ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Ushbu ta'lim jarayoni davlat budjeti va tegishli jamg'armalar hisobidan moliyalashtirilib, shaxsdan qo'shimcha to'lovlar talab etilmaydi. O'qitish jarayoni nazariy va amaliy bosqichlarni o'z ichiga olgan holda tashkil etilib, shaxslarning real ishlab chiqarish sharoitlariga moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Kasbiy diagnostika bosqichi ushbu tizimning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu bosqichda probatsiya nazoratidagi shaxsning shaxsiy qobiliyatlari, qiziqishlari, psixologik holati hamda mehnat ko'nikmalari maxsus testlar va suhbatlar orqali o'rganiladi. Olingan natijalar asosida unga eng mos kasb yo'nalishi tavsiya etiladi. Bu yondashuv individual reabilitatsiya prinsipiga asoslanib, har bir shaxs bilan alohida ishlashni hamda uning ijtimoiy moslashuv jarayonini samarali tashkil etishni ta'minlaydi. Shuningdek, kasb-hunarga o'qitish va qayta tayyorlash jarayonining yakuniy bosqichi sifatida sertifikatlashtirish tizimi joriy etilgan. Ushbu tizimga muvofiq, o'quv dasturini muvaffaqiyatli tamomlagan shaxslarga davlat namunasidagi kasbiy malaka to'g'risidagi diplom yoki sertifikat beriladi. Mazkur hujjatlar shaxsning muayyan kasb bo'yicha malakaga ega ekanligini tasdiqlovchi rasmiy huquqiy hujjat hisoblanib, ularning mehnat shartnomasi asosida ishga joylashishi va rasmiy bandligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, kasb-hunarga o'qitish va qayta tayyorlash instituti probatsiya tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u shaxsning ijtimoiy reabilitatsiyasi, iqtisodiy mustaqilligi hamda jamiyatga to'liq integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu mexanizm orqali davlat nafaqat nazorat funksiyasini amalga oshiradi, balki shaxsni ijobiy ijtimoiy yo'nalishga qaytarish va uning kelgusida huquqbuzarlik sodir etish xavfini kamaytirishga qaratilgan kompleks huquqiy va amaliy chora-tadbirlarni ham amalga oshiradi. Ijtimoiy-maishiy va moddiy yordam ko'rsatish yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish, ularning jamiyatga moslashuvini ta'minlash hamda og'ir ijtimoiy sharoitda qolgan shaxslarning hayotiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan kompleks huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimiga oid amaldagi qonunchiligi, shuningdek ijtimoiy himoya, bandlik va aholini qo'llab-quvvatlashga doir normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu institutning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxslarning faqat huquqiy nazorat ostida bo'lishini ta'minlash emas, balki ularning real hayotiy muammolarini hal etish orqali qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytirish, ijtimoiy barqarorligini mustahkamlash hamda ularni qonuniy mehnat faoliyatiga jalb etishga shart-sharoit yaratishdan iboratdir. Shu sababli ijtimoiy-maishiy va moddiy yordam ko'rsatish davlatning ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan muhim reabilitatsion mexanizm sifatida e'tirof etiladi. Mazkur yo'nalish doirasida probatsiya nazoratidagi, shuningdek ijtimoiy ahvoli og'ir bo'lgan shaxslarni moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida subsidiyalar ajratish tartibi joriy etilgan. Ushbu tartibga muvofiq, o'zini o'zi band qilish yoki kichik tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yishni rejalashtirgan shaxslarga davlat tomonidan beg'araz moliyaviy yordam ko'rsatilishi mumkin. Mazkur subsidiyalar asosan tikuv mashinalari,

payvandlash apparatlari, duradgorlik va hunarmandchilik asbob-uskunolari, shuningdek boshqa mehnat vositalarini xarid qilish uchun ajratilib, shaxsning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu mexanizm shaxsni ijtimoiy qaramlikdan chiqarish va uni barqaror daromad manbaiga ega bo'lishiga yo'naltirishga qaratilgan. Shuningdek, uy-joy masalalarini hal etish ijtimoiy-maishiy yordamning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Yashash joyiga ega bo'lmagan yoki muayyan sabablarga ko'ra uy-joysiz qolgan probatsiya nazoratidagi shaxslar belgilangan tartibda ijtimoiy yotoqxonalar, vaqtinchalik joylashtirish markazlari yoki rehabilitatsiya markazlariga joylashtirilishi mumkin. Ushbu jarayon tegishli mahalliy davlat hokimiyati organlari va ijtimoiy xizmatlar bilan hamkorlikda amalga oshirilib, shaxsning minimal yashash sharoitlari ta'minlanishini ko'zda tutadi. Bu esa ularning ijtimoiy xavfsizligini ta'minlash va ko'chada qolib ketishining oldini olishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, probatsiya tizimida hujjatlarni tiklash va rasmiylashtirish bo'yicha ham alohida huquqiy yordam ko'rsatish mexanizmi mavjud. Ushbu yo'nalish doirasida shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar, jumladan ID-karta, pasport yoki boshqa rasmiy hujjatlarni tiklash, qayta rasmiylashtirish va tegishli davlat organlarida ro'yxatdan o'tkazish jarayonida probatsiya organlari hamda ijtimoiy xizmatlar tomonidan amaliy ko'mak beriladi. Ushbu yordam shaxsning huquqiy maqomini tiklash, uning davlat xizmatlaridan to'liq foydalanish imkoniyatini yaratish hamda rasmiy bandlikka kirishishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Umuman olganda, ijtimoiy-maishiy va moddiy yordam ko'rsatish yo'nalishi probatsiya tizimining ajralmas qismi bo'lib, u shaxsning hayotiy ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va uning jamiyatga qayta integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur mexanizm orqali davlat nafaqat huquqiy nazoratni, balki real ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va insonparvarlik siyosatini ham amalga oshiradi, bu esa o'z navbatida jinoyatchilikning oldini olish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning sog'lig'ini tiklash, ularni ijtimoiy xavf tug'diruvchi zararli odatlardan xalos etish hamda jamiyatga sog'lom va barqaror ruhiy-psixologik holatda qayta integratsiya qilishga qaratilgan kompleks huquqiy, tibbiy va ijtimoiy chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining sog'liqni saqlash, probatsiya tizimi hamda ijtimoiy rehabilitatsiya sohasidagi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlariga muvofiq amalga oshirilib, shaxsni jazolashdan ko'ra uni sog'lomlashtirish va ijtimoiy xavfsiz muhitga qaytarishni maqsad qiladi. Ushbu institutning asosiy vazifasi probatsiya nazoratidagi shaxslarning jismoniy va ruhiy salomatligini tiklash, ularda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan zararli odatlar, jumladan giyohvandlik, alkogolizm va boshqa ijtimoiy xavfli xulq-atvorlarni bartaraf etish hamda ularning sog'lom turmush tarzini shakllantirishdan iboratdir. Shu sababli tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya davlatning insonparvarlik siyosati va ijtimoiy himoya tamoyillariga asoslangan muhim yo'nalish sifatida e'tirof etiladi. Mazkur yo'nalish doirasida probatsiya nazoratidagi shaxslar belgilangan tartibda davlat tibbiyot muassasalari orqali bepul tibbiy ko'rikdan o'tkazilishi nazarda tutiladi. Ushbu tibbiy ko'riklar shaxsning umumiy sog'liq holatini aniqlash, mavjud kasalliklarni erta bosqichda tashxislash hamda zarur davolash chora-tadbirlarini belgilashga xizmat qiladi. Bunday profilaktik tibbiy tekshiruvlar muntazam ravishda amalga oshirilib, ularning sog'liq holati bo'yicha tegishli tibbiy xulosalar probatsiya

organlari bilan hamkorlikda hisobga olinadi. Bu esa shaxsning sog'lom hayot tarziga o'tishini nazorat qilish va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shuningdek, sog'lomlashtirish va rehabilitatsiya jarayonlari doirasida giyohvandlik vositalariga qaramlik, alkogolizm hamda boshqa ijtimoiy xavfli kasalliklarga chalingan shaxslarni tibbiy muolajaga yo'naltirish tartibi belgilangan. Ushbu jarayon ixtiyoriy ravishda shaxsning roziligi asosida yoki qonunchilikda nazarda tutilgan hollarda sud qaroriga muvofiq majburiy davolash shaklida amalga oshirilishi mumkin. Mazkur chora-tadbirlar maxsus tibbiy muassasalarda olib borilib, shaxsning jismoniy va ruhiy tiklanishini ta'minlashga qaratilgan kompleks davolash dasturlarini o'z ichiga oladi. Tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya jarayonida psixologik yordam ko'rsatish ham muhim o'rin tutadi. Bunda probatsiya nazoratidagi shaxslarning ruhiy holati, stress darajasi, ijtimoiy moslashuv qobiliyati hamda xulq-atvoridagi og'ishlar psixolog va mutaxassislar tomonidan o'rganilib, ularga individual rehabilitatsiya dasturlari ishlab chiqiladi. Ushbu yondashuv shaxsning ichki motivatsiyasini kuchaytirish, jamiyatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish va qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya yo'nalishi probatsiya tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning sog'lig'ini tiklash, zararli odatlardan voz kechishiga yordam berish va uning to'laqonli ijtimoiy hayotga qaytishini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur mexanizm orqali davlat nafaqat huquqiy nazoratni amalga oshiradi, balki shaxsning sog'lom turmush tarzini shakllantirish, uning ijtimoiy xavfini kamaytirish hamda jamiyatda barqaror va xavfsiz muhitni ta'minlashga qaratilgan kompleks siyosatni amalga oshiradi. Oila va mahalla bilan ishlash yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning ijtimoiy muhitini sog'lomlashtirish, ularni ijtimoiy nazorat va qo'llab-quvvatlash tizimiga keng jalb etish hamda qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar majmui hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimiga oid qonunchiligi, "Mahalla instituti" faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar hamda ijtimoiy profilaktika sohasidagi davlat dasturlari asosida amalga oshirilib, shaxsning bevosita yashash muhiti – oila va mahalla darajasida ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu institutning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxsning faqat huquqiy nazorat ostida bo'lishini ta'minlash emas, balki uning kundalik hayotiga eng yaqin bo'lgan ijtimoiy institutlar – oila va mahalla orqali tarbiyaviy, profilaktik va rehabilitatsion ta'sirni kuchaytirishdan iboratdir. Shu orqali shaxsning jamiyatga moslashuvi tabiiy ijtimoiy muhitda amalga oshiriladi va uning salbiy ijtimoiy muhitga qayta kirib ketish xavfi kamaytiriladi. Mazkur yo'nalishda "mahallabay" ishlash tizimi muhim huquqiy-amaliy mexanizm sifatida joriy etilgan bo'lib, unga ko'ra probatsiya nazoratidagi shaxs bilan individual ish olib borish jarayoniga mahalla fuqarolar yig'ini raisi, hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, profilaktika inspektori hamda boshqa mas'ul subyektlar jalb etiladi. Ushbu hamkorlik "mahalla yettiligi" tamoyili asosida amalga oshirilib, shaxsning xulq-atvori, yashash sharoiti, ijtimoiy aloqalari va bandlik holati doimiy monitoring qilinadi. Bu tizim probatsiya organlari bilan mahalla institutlari o'rtasida axborot almashinuvi va hamkorlikni ta'minlab, shaxsga nisbatan kompleks ijtimoiy nazorat o'rnatishga xizmat qiladi. Shuningdek, oila instituti bilan ishlash probatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda shaxsning oilaviy muhiti, oiladagi

psixologik iqlim, nizoli vaziyatlar hamda ijtimoiy-axloqiy muammolar o'rganiladi va ularni bartaraf etish bo'yicha tegishli chora-tadbirlar belgilanadi. Oilaviy nizolarni hal etish jarayonida psixologlar, ijtimoiy xodimlar hamda probatsiya inspektorlari ishtirokida individual yondashuv asosida profilaktik suhbatlar o'tkaziladi, zarur hollarda esa oilaviy reabilitatsiya dasturlari ishlab chiqiladi. Ushbu mexanizm oilada sog'lom muhitni tiklash, zo'rvonlik yoki ijtimoiy beqarorlik holatlarining oldini olish hamda shaxsning ijobiy ijtimoiy xulqini shakllantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, mazkur yo'nalishda mahalla darajasida ijtimoiy profilaktika choralari kuchaytiriladi. Jumladan, probatsiya nazoratidagi shaxslarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni ijtimoiy foydali tadbirlarga jalb qilish, sport va madaniy tadbirlarda ishtirokini ta'minlash hamda mahalla infratuzilmasi doirasida ijtimoiy nazoratni kuchaytirish choralari amalga oshiriladi. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy faolligini oshirish va salbiy muhitdan uzoqlashishiga xizmat qiladi. Umuman olganda, oila va mahalla bilan ishlash yo'nalishi probatsiya tizimining eng muhim ijtimoiy reabilitatsion bo'g'inlaridan biri bo'lib, u shaxsni jazolashdan ko'ra uni ijtimoiy muhitda qayta tarbiyalash va sog'lomlashtirishga qaratilgan. Mazkur mexanizm orqali davlat organlari, mahalla instituti va oila o'rtasidagi hamkorlik mustahkamlanadi, natijada esa probatsiya nazoratidagi shaxslarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga erishiladi. Ijtimoiy ishlarni tashkil etish mexanizmi probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy reabilitatsiya va moslashtirish tadbirlarini tizimli, bosqichma-bosqich hamda individual yondashuv asosida amalga oshirishga qaratilgan huquqiy-tashkiliy jarayonlar majmui hisoblanadi. Mazkur mexanizm O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimi to'g'risidagi qonunchiligi, shuningdek ijtimoiy himoya, bandlik, profilaktika va mahalla institutini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshirilib, shaxsning jamiyatga qayta integratsiyalashuvini ta'minlashda kompleks yondashuvni ifodalaydi. Ushbu mexanizmning huquqiy mazmuni shundan iboratki, probatsiya nazoratidagi har bir shaxs bilan olib boriladigan ijtimoiy ishlar umumiy standart asosida emas, balki individual ehtiyojlar va shaxsning real hayotiy holatidan kelib chiqib tashkil etiladi. Bu esa probatsiya tizimida "individual yondashuv"⁷ va "riskka asoslangan baholash"⁸ tamoyillarining amaliy ifodasini tashkil etadi. Ijtimoiy ishlarni tashkil etish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda ijtimoiy portret tuzish amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda probatsiya nazoratidagi shaxsning shaxsiy ma'lumotlari, ta'lim darajasi, kasbiy ko'nikmalari, oilaviy holati, moddiy ta'minlanganlik darajasi, yashash sharoiti hamda ijtimoiy muhitdagi o'rnini kompleks tarzda o'rganiladi. Mazkur ma'lumotlar probatsiya organlari tomonidan yig'ilib, tahlil qilinadi va shaxsning ijtimoiy holati bo'yicha huquqiy-analitik xulosa shakllantiriladi. Ushbu bosqich keyingi barcha reabilitatsiya choralarning asosini tashkil etadi. Ikkinchi bosqichda individual dastur ishlab chiqish amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda har bir shaxs uchun alohida "Ijtimoiy moslashuv xaritasi" tuziladi. Mazkur xarita shaxsning muammolari, ehtiyojlari va xavf omillarini inobatga olgan holda

⁷ www.lex.uz – O'zbekiston qonunchilik bazasi.

⁸ www.lex.uz – O'zbekiston qonunchilik bazasi.

ishlab chiqilib, unda bandlikka joylashtirish, kasb-hunar o'rgatish, psixologik yordam ko'rsatish, tibbiy rehabilitatsiya hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilanadi. Ushbu hujjat probatsiya organlari, mahalla institutlari, bandlik organlari va boshqa hamkor tashkilotlar bilan kelishilgan holda tasdiqlanadi hamda uning ijrosi majburiy tartibda nazorat qilinadi. Uchinchi bosqichda esa monitoring va nazorat tizimi amalga oshiriladi. Bu bosqichda shaxsga nisbatan amalga oshirilgan ijtimoiy yordam va rehabilitatsiya choralari samaradorligi muntazam ravishda tekshirib boriladi. Xususan, shaxsning ishga joylashganligi, mehnat faoliyatida ishtirok etishi, ta'lim muassasalariga qatnashi, psixologik holati hamda sud tomonidan belgilangan majburiyatlarga rioya etishi doimiy monitoring qilinadi. Ushbu jarayonda probatsiya inspektorlari, mahalla yettiligi vakillari hamda tegishli ijtimoiy xizmatlar hamkorlikda faoliyat yuritadi. Monitoring natijalari asosida ijtimoiy moslashtirish dasturiga zaruratga qarab o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilishi mumkin. Agar shaxsning xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlar kuzatilsa, nazorat yumshatiladi, aksincha salbiy holatlar aniqlansa, qo'shimcha profilaktik va rehabilitatsiya choralari qo'llaniladi. Bu tizim probatsiya nazoratining moslashuvchan va individual xususiyatga ega ekanligini ta'minlaydi. Umuman olganda, ijtimoiy ishlarni tashkil etish mexanizmi probatsiya tizimining eng muhim huquqiy-amaliy asoslaridan biri bo'lib, u shaxs bilan ishlashning aniq tartibini belgilaydi, davlat organlari va ijtimoiy institutlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi hamda shaxsning jamiyatga samarali integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur mexanizm orqali probatsiya tizimi nafaqat nazorat funksiyasini, balki chuqur ijtimoiy rehabilitatsiya va profilaktika vazifasini ham bajaradi. O'zbekiston Respublikasida probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishlar jinoyatchilikning oldini olish, shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilish, ularning ijtimoiy foydali mehnatga jalb etilishini ta'minlash hamda huquqiy ongini yuksaltirishga qaratilgan kompleks huquqiy, tashkiliy va amaliy chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi. Mazkur faoliyat O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimiga oid qonunchiligi, jinoyat-ijroiya huquqi normalari hamda ijtimoiy himoya va bandlik sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshirilib, probatsiya institutining asosiy maqsadi – shaxsni jazolash emas, balki uni tuzatish va jamiyatga to'liq huquqli a'zo sifatida qaytarish ekanligini ifodalaydi. Probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishlar o'zining mazmuniga ko'ra bir nechta asosiy yo'nalishlarga bo'linadi va har bir yo'nalish o'ziga xos huquqiy mexanizmlar asosida amalga oshiriladi. Birinchi yo'nalish – ijtimoiy-psixologik yordam va rehabilitatsiya hisoblanadi. Ushbu bosqichda probatsiya nazoratidagi shaxsning shaxsiy xususiyatlari, xulq-atvori, oilaviy muhiti, ijtimoiy aloqalari hamda qayta jinoyat sodir etish ehtimoli kompleks tarzda o'rganilib, uning asosida ijtimoiy-psixologik portret tuziladi. Ushbu portret shaxsning xavf darajasini baholash, individual yondashuvni belgilash va rehabilitatsiya choralari aniqlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, har bir shaxs uchun individual ijtimoiy moslashtirish dasturi ishlab chiqilib, unda psixologik yordam, huquqiy maslahat, tibbiy ko'mak hamda ijtimoiy rehabilitatsiya choralari belgilanadi. Psixologik maslahatlar esa shaxsda qonunga itoatkor xulq-atvorni shakllantirish, stress holatlarini boshqarish va ijtimoiy moslashuv qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Ikkinchi yo'nalish – bandlikni ta'minlash va kasbga o'qitish

hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda probatsiya organlari bandlik organlari bilan hamkorlikda shaxslarni ishga joylashtirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Xususan, “Ishga marhamat” monomarkazlari va aholi bandligiga ko‘maklashish markazlari orqali nazorat ostidagi shaxslar bo‘sh ish o‘rinlariga yo‘naltiriladi. Kasb-hunarga ega bo‘lmagan shaxslar esa qurilish, hunarmandchilik, servis, transport va boshqa talab yuqori bo‘lgan sohalar bo‘yicha qayta tayyorlash kurslariga jalb etiladi. Bundan tashqari, tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yishni istagan shaxslarga biznes-reja tuzish, maslahat yordami ko‘rsatish hamda amaldagi tartiblar asosida imtiyozli kredit va subsidiyalar olishda ko‘maklashish choralari amalga oshiriladi. Uchinchi yo‘nalish – huquqiy yordam va ijtimoiy himoya hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda probatsiya nazoratidagi shaxslarning huquqiy maqomini tiklash va mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Jumladan, shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar – ID-karta, pasport va boshqa rasmiy hujjatlarni tiklash yoki qayta rasmiylashtirish jarayonida amaliy huquqiy yordam ko‘rsatiladi. Shuningdek, ehtiyojmand shaxslar belgilangan tartibda ijtimoiy-moddiy yordam paketlari bilan ta‘minlanishi, ular “Yoshlar daftari”, “Ayollar daftari” va boshqa ijtimoiy himoya ro‘yxatlariga kiritilishi orqali manzilli yordam olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu mexanizm shaxsning ijtimoiy zaifligini kamaytirish va uning hayotiy barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi. To‘rtinchi yo‘nalish – ta‘lim va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar hisoblanadi. Ushbu bosqichda probatsiya nazoratidagi shaxslarning ta‘lim olish huquqi ta‘minlanadi hamda voyaga yetmaganlar va yoshlar kasb-hunar maktablari, texnikumlar yoki boshqa ta‘lim muassasalariga yo‘naltiriladi. Shu bilan birga, mahalla fuqarolar yig‘inlari, profilaktika inspektorlari va jamoatchilik vakillari ishtirokida profilaktik suhbatlar, tarbiyaviy uchrashuvlar va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar o‘tkaziladi. Ushbu chora-tadbirlar shaxsning huquqiy ongini yuksaltirish, ijtimoiy mas‘uliyatini oshirish va salbiy xulq-atvorning oldini olishga xizmat qiladi. Beshinchi yo‘nalish – ijtimoiy integratsiya va jamiyatga moslashtirish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda probatsiya nazoratidagi shaxslar mahalla instituti, “Nuroni” jamg‘armasi, Yoshlar ishlari agentligi hamda boshqa fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda ijtimoiy muhitga qayta jalb etiladi. Ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, jamoat ishlariga jalb qilish, sport va madaniy tadbirlarda ishtirokini ta‘minlash orqali ijobiy ijtimoiy muhit shakllantiriladi. Shuningdek, qonunga rioya qilgan va tuzalish yo‘liga o‘tgan shaxslar uchun rag‘batlantirish choralari qo‘llanilishi, jumladan intizomiy yengilliklar, tavsiyanomalar yoki qonunchilikda nazarda tutilgan hollarda muddatidan oldin yengillik berish imkoniyatlari ham ko‘zda tutiladi. Umuman olganda, probatsiya xizmati tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy ishlar tizimi davlat organlari – Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi, Maktabgacha va maktab ta‘limi tizimi, Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi, shuningdek mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari bilan yaqin hamkorlikda amalga oshiriladi. Ushbu hamkorlik asosida shakllantirilgan kompleks mexanizm probatsiya nazoratidagi shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta‘minlash, ularning qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytirish hamda jamiyatda barqaror huquqiy va ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasida probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishlar tizimi bugungi kunda jinoyatchilikning oldini olish, shaxsni jamiyatga qayta integratsiya qilish hamda uning ijtimoiy foydali hayotga qaytishini

ta'minlashga qaratilgan eng muhim huquqiy va amaliy mexanizmlardan biri sifatida shakllangan. Ushbu tizimning asosiy mohiyati jazoni faqat majburlov chorasi sifatida qo'llash emas, balki shaxsni tuzatish, uni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylantirishga yo'naltirilgan insonparvarlik tamoyiliga asoslanadi. Shu jihatdan probatsiya instituti zamonaviy jinoyat-ijroiya siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, unda huquqiy nazorat bilan bir qatorda ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va ma'naviy rehabilitatsiya yo'nalishlari uyg'unlashgan. Yuqorida tahlil qilingan ijtimoiy ish yo'nalishlari shuni ko'rsatadiki, probatsiya tizimi shaxs bilan kompleks va individual yondashuv asosida ishlaydi. Xususan, ijtimoiy-psixologik yordam orqali shaxsning ichki ruhiy holati barqarorlashtiriladi, uning xulq-atvori va qayta jinoyat sodir etish xavfi ilmiy asosda baholanadi hamda moslashtirish dasturlari ishlab chiqiladi. Bandlikni ta'minlash va kasbga o'qitish yo'nalishi esa shaxsning iqtisodiy mustaqilligini kuchaytirib, uni qonuniy mehnat faoliyatiga jalb etish orqali jinoyatga sabab bo'luvchi asosiy omillardan biri bo'lgan ishsizlik muammosini kamaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, huquqiy yordam va ijtimoiy himoya choralari shaxsning hujjatlarini tiklash, ijtimoiy yordam olish imkoniyatini kengaytirish hamda davlatning manzilli yordam tizimlaridan foydalanishini ta'minlash orqali uning huquqiy maqomini mustahkamlaydi. Ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlar esa shaxsning huquqiy ongini oshirish, ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytirish va jamiyatda ijobiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy integratsiya yo'nalishi esa mahalla, oila va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda shaxsni sog'lom ijtimoiy muhitga qaytarish, uning jamiyatdagi o'rnini tiklash va ijobiy ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan. Umuman olganda, probatsiya tizimi doirasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy ishlar kompleks, uzluksiz va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u shaxsning faqat huquqiy nazorat ostida bo'lishini emas, balki uning to'liq ijtimoiy rehabilitatsiyasini ta'minlashni maqsad qiladi. Ushbu tizimning samaradorligi davlat organlari, mahalla institutlari va fuqarolik jamiyati tashkilotlarining o'zaro hamkorligiga bevosita bog'liq bo'lib, ular o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan faoliyat natijasida probatsiya nazoratidagi shaxslarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ta'minlanadi. Shu sababli, probatsiya tizimi nafaqat jinoyat-ijroiya sohasida, balki keng ma'noda ijtimoiy siyosatning muhim bo'g'ini sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. U jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda jinoyatchilikning barvaqt oldini olishga xizmat qiluvchi samarali va insonparvar tizim sifatida namoyon bo'ladi. Probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan huquqiy va psixologik ishlar jazoni ijro etish tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur faoliyatning asosiy maqsadi shaxsni jamiyatda qonun talablariga rioya qiluvchi, huquqiy ong va huquqiy madaniyati shakllangan fuqaroga aylantirish, shuningdek uning ruhiy-psixologik holatini barqarorlashtirish orqali qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytirishdan iboratdir. Ushbu yo'nalish O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya to'g'risida"gi⁹ Qonuni, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda jinoyat-ijroiya sohasini tartibga soluvchi boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Mazkur huquqiy asoslarga muvofiq, probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan huquqiy ishlar ularning huquqiy

⁹ o'zbekiston Respublikasining Qonuni – "Probatsiya to'g'risida", O'RBQ – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>

maqomini aniq belgilash, sud hukmi va probatsiya shartlaridan kelib chiqadigan majburiyatlarni tushuntirish hamda ularning huquqiy ongini shakllantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi sifatida belgilanadi. Huquqiy ishlar, o'z navbatida, profilaktik va tushuntirish xarakteriga ega bo'lib, ular shaxsning qonun talablariga ongli ravishda rioya etishini ta'minlashga xizmat qiladi. Huquqiy tushuntirish ishlari doirasida probatsiya inspektorlari tomonidan nazorat ostidagi shaxslarga sud qarori bilan belgilangan cheklolar, taqiqlar hamda majburiyatlarning mazmuni va huquqiy oqibatlari batafsil tushuntiriladi. Xususan, shaxsga belgilangan harakatlanish erkinligini cheklash, muayyan joylarga borishni taqiqlash, belgilangan vaqtlarda ro'yxatdan o'tish va probatsiya organlari oldida hisobot berish kabi talablarning majburiyligi tushuntiriladi. Ushbu talablarning buzilishi amaldagi qonunchilikka muvofiq ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka sabab bo'lishi, shuningdek jazoni og'irlashtiruvchi holat sifatida baholanishi mumkinligi rasman yetkaziladi. Bundan tashqari, huquqiy ishlar shaxsda huquqiy ongni shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan tarbiyaviy-profilaktik chora-tadbirlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda shaxsga O'zbekiston Respublikasi qonunlariga rioya qilishning ahamiyati, fuqarolik burchlari, jamiyatdagi huquqiy tartib-intizomning roli hamda qonun buzilishi oqibatlari tushuntiriladi. Shuningdek, probatsiya nazoratidagi shaxsga uning huquqlari, jumladan mehnat qilish, ta'lim olish, tibbiy xizmatlardan foydalanish va ijtimoiy yordam olish imkoniyatlari ham aniq va tushunarli tarzda yetkaziladi. Huquqiy ishlar doirasida yana bir muhim yo'nalish sifatida shaxsning sud tomonidan yuklatilgan majburiyatlarini bajarishini doimiy monitoring qilish va ularni ijro etish jarayonida huquqiy ko'mak ko'rsatish belgilangan. Bu jarayon probatsiya organlari tomonidan muntazam ravishda amalga oshirilib, shaxsning qonuniy talablarni buzmasdan, belgilangan tartibda tuzalish yo'lidan borishini ta'minlashga qaratilgan. Umuman olganda, probatsiya tizimida amalga oshiriladigan huquqiy ishlar nafaqat nazorat funksiyasini bajaradi, balki shaxsni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qayta tarbiyalash, unda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda uni jamiyatda qonuniy va mas'uliyatli fuqaroga aylantirishga xizmat qiluvchi muhim reabilitatsion mexanizm hisoblanadi. Mazkur faoliyatning samaradorligi esa huquqiy tushuntirish ishlarining uzluksizligi, individual yondashuv hamda probatsiya organlarining boshqa davlat va ijtimoiy institutlar bilan o'zaro hamkorligiga bevosita bog'liqdir. Hujjatlashtirishda ko'maklashish yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning huquqiy maqomini tiklash, ularning davlat va jamiyat oldidagi rasmiy huquqiy munosabatlarda to'liq ishtirokini ta'minlash hamda ijtimoiy himoya tizimlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirishga qaratilgan muhim huquqiy-institutsional chora-tadbirlar majmui hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya to'g'risida"gi¹⁰ Qonuni, Fuqarolik kodeksi, Ma'muriy reglamentlar hamda fuqarolarning huquqlarini ro'yobga chiqarishga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu faoliyatning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxslarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari yo'qolgan, yaroqsiz holga kelgan yoki amal qilish muddati tugagan holatlarda ularning huquqiy maqomini qayta tiklash, shuningdek, davlat xizmatlaridan to'liq foydalanish huquqini ta'minlashdan iboratdir.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasining Qonuni – "Probatsiya to'g'risida", O'RB – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>

Chunki shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar fuqarolarning huquqiy subyekt sifatida tan olinishi, mehnat shartnomalari tuzishi, bank xizmatlaridan foydalanishi hamda ijtimoiy himoya tizimlariga kirishining asosiy huquqiy asosini tashkil etadi. Mazkur yo‘nalish doirasida probatsiya organlari tomonidan shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni, jumladan ID-karta, biometrik pasport, xorijga chiqish pasporti hamda boshqa rasmiy hujjatlarni tiklash yoki qayta rasmiylashtirish jarayonida amaliy va huquqiy ko‘mak ko‘rsatiladi. Ushbu jarayon vakolatli davlat organlari — fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo‘limlari, migratsiya va fuqarolikni rasmiylashtirish organlari hamda davlat xizmatlari markazlari bilan hamkorlikda amalga oshirilib, hujjatlarni tiklash bo‘yicha belgilangan ma‘muriy tartib-taomillarga rioya etilishi ta‘minlanadi. Shu orqali shaxsning huquqiy maqomi uzluksizligi va davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyati kafolatlanadi. Bundan tashqari, hujjatlashtirishda ko‘maklashish yo‘nalishi doirasida probatsiya nazoratidagi shaxslarga ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordamlarni rasmiylashtirish bo‘yicha huquqiy maslahatlar berish ham amalga oshiriladi. Xususan, nogironlik nafaqasi, kam ta‘minlangan oilalarga beriladigan moddiy yordamlar, bolalar nafaqalari hamda boshqa ijtimoiy to‘lovlarni olish tartibi, ularni tayinlash uchun zarur hujjatlar va murojaat qilish mexanizmlari yuzasidan tushuntirish ishlari olib boriladi. Ushbu maslahatlar shaxsning ijtimoiy himoya tizimiga to‘liq integratsiyalashuvini ta‘minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur yo‘nalish mulkiy huquqlarni rasmiylashtirish va himoya qilish masalalarini ham o‘z ichiga oladi. Probatsiya nazoratidagi shaxslarga meros huquqlarini rasmiylashtirish, mulkka egalik qilishni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, uy-joy yoki yer uchastkalariga oid huquqlarni tasdiqlash hamda boshqa fuqarolik-huquqiy bitimlarni qonuniylashtirish jarayonida huquqiy yordam ko‘rsatiladi. Bu esa shaxsning mulkiy huquqlari buzilmasligini ta‘minlash va ularning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, hujjatlashtirishda ko‘maklashish instituti probatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u shaxsning huquqiy maqomini tiklash, davlat xizmatlaridan to‘liq va teng foydalanish imkoniyatini yaratish hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan kompleks huquqiy mexanizm hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishning samarali amalga oshirilishi probatsiya nazoratidagi shaxslarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi, ularning huquqiy himoyasi va ijtimoiy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy himoya va maslahat yo‘nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta‘minlash, ularning davlat organlariga erkin murojaat qilish huquqini kafolatlash, mehnat va ijtimoiy munosabatlarda teng huquqlilik tamoyilini ro‘yobga chiqarish hamda ularning huquqlari buzilishining oldini olishga qaratilgan muhim huquqiy mexanizm hisoblanadi. Mazkur yo‘nalish O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 2024-yil 7-avgustdagi “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonuni, Jinoyat-ijroiya kodeksi, Mehnat kodeksi hamda fuqarolarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonunchilik hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Ushbu institutning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxslarning davlat organlari va tashkilotlariga murojaat qilish huquqini to‘liq va to‘siqlarsiz amalga oshirishini ta‘minlash, ularning huquqiy manfaatlarini himoya qilish hamda amaldagi qonunchilikda belgilangan kafolatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishdan iboratdir. Konstitutsiyaviy normalarga muvofiq, har bir shaxs davlat organlariga ariza, shikoyat va takliflar bilan

murojaat qilish huquqiga ega bo'lib, probatsiya nazorati ushbu huquqni cheklash uchun asos bo'la olmaydi. Mazkur yo'nalish doirasida probatsiya organlari tomonidan nazorat ostidagi shaxslarga huquqiy maslahatlar berish, ularning murojaatlarini rasmiylashtirishda amaliy yordam ko'rsatish hamda tegishli davlat organlariga yuboriladigan hujjatlarning qonuniy tartibda tayyorlanishini ta'minlash choralari amalga oshiriladi. Bu jarayon shaxsning huquqiy ongini oshirish, uning o'z huquqlarini mustaqil himoya qilish ko'nikmalarini shakllantirish hamda huquqiy savodxonligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shuningdek, huquqiy himoya yo'nalishi mehnat munosabatlari sohasida alohida ahamiyat kasb etadi. Mehnat kodeksi talablariga muvofiq, probatsiya nazoratidagi shaxslar mehnat qilish va mehnat shartnomasi tuzish huquqiga ega bo'lib, ular kamsitishsiz va teng huquqlilik asosida ishga qabul qilinishi lozim. Ushbu jarayonda probatsiya organlari ish beruvchilar tomonidan shaxslarning huquqlari buzilishining oldini olish, noqonuniy rad etish holatlariga yo'l qo'ymaslik hamda mehnat shartnomalarining qonunchilikka muvofiq tuzilishini nazorat qilish bo'yicha profilaktik va huquqiy chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Bundan tashqari, mazkur yo'nalishda shaxslarning mehnat jarayonida kamsitilishiga, noqonuniy ishdan bo'shatilishiga yoki mehnat sharoitlarining buzilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida huquqiy monitoring tizimi joriy etilgan. Ushbu monitoring doirasida probatsiya organlari bandlik organlari, mehnat inspeksiyasi va boshqa vakolatli davlat organlari bilan hamkorlikda mehnat qonunchiligi talablariga rioya etilishini ta'minlaydi hamda zarur hollarda huquqiy choralar ko'rilishini tashkillashtiradi. Shuningdek, huquqiy maslahat berish yo'nalishi doirasida shaxsga uning huquq va majburiyatlari, sud tomonidan belgilangan cheklovlarning mazmuni, murojaat qilish tartibi hamda ijtimoiy himoya kafolatlari batafsil tushuntiriladi. Bu esa shaxsning huquqiy savodxonligini oshirish orqali uning qonunga itoatkor xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, huquqiy himoya va maslahat instituti probatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxslarning huquq va erkinliklarini to'liq ta'minlash, ularni davlat va jamiyat oldida teng huquqli subyekt sifatida himoya qilish hamda huquqiy munosabatlarda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan kompleks huquqiy mexanizm hisoblanadi. Mazkur yo'nalishning samarali amalga oshirilishi probatsiya nazoratidagi shaxslarning ijtimoiy moslashuvi, huquqiy ongining yuksalishi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Rag'batlantirish choralari qo'llash yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi hamda jazoni ijro etish muassasalarida o'zini ijobiy tomondan ko'rsatgan shaxslarga nisbatan insonparvarlik, adolat va jazoni individuallashtirish tamoyillariga muvofiq rag'batlantiruvchi huquqiy mexanizmlarni qo'llashga qaratilgan muhim institut hisoblanadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi, xususan 73-modda¹¹ (jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish) hamda 74-modda¹² (jazoni yengilroq jazoga almashtirish) va boshqa tegishli normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu mexanizmning asosiy maqsadi jazoni ijro etish jarayonida shaxsning tuzalish yo'liga o'tganini, qonunga itoatkor xulq-atvor

¹¹ Respublikasi Jinoyat ijroiya kodeksi

¹² Respublikasi Jinoyat ijroiya kodeksi

shakllantirganini hamda jamiyatga qayta integratsiyalashuvga tayyorligini huquqiy jihatdan baholash va ushbu ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirish orqali uni ijtimoiy hayotga tezroq va samaraliroq qaytarishdan iboratdir. Shu bilan birga, mazkur institut jazoni ijro etish tizimining tarbiyaviy va profilaktik funksiyasini kuchaytirib, mahkumlarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi. Rag'batlantirish choralari qo'llash jarayoni qat'iy huquqiy tartib asosida amalga oshiriladi. Xususan, jazoni o'tash davrida o'zini namunali tutgan, belgilangan tartib-qoidalarga rioya qilgan, intizomiy jazolarga tortilmagan, mehnat va tarbiyaviy tadbirlarda faol ishtirok etgan hamda tuzalish yo'liga o'tgan shaxslar bo'yicha vakolatli organlar tomonidan tegishli hujjatlar rasmiylashtiriladi. Ushbu hujjatlar asosida jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyati yoki probatsiya organlari tomonidan sudga yoki vakolatli komissiyalarga tavsiyanomalar kiritiladi. Mazkur tavsiyanomalarda shaxsning xulq-atvori, jazoni o'tash davridagi faoliyati, mehnat intizomi, ijtimoiy foydali ishlarda ishtiroki hamda tuzalish darajasi batafsil huquqiy va faktik asoslar bilan yoritiladi. Shu asosda sud tomonidan Jinoyat-ijroiya kodeksining 73-moddasiga muvofiq jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish yoki 74-moddaga muvofiq jazoni yengilroq jazoga almashtirish masalasi ko'rib chiqiladi va qonunda belgilangan tartibda tegishli qaror qabul qilinadi. Bundan tashqari, rag'batlantirish choralari qo'llash jarayonida shaxsning jamiyatga qayta integratsiyalashuviga tayyorgarlik darajasi ham alohida baholanadi. Bu jarayonda uning oilaviy holati, mehnatga layoqati, ijtimoiy muhitga moslashuvi, psixologik barqarorligi hamda kelgusida huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli kabi omillar kompleks tahlil qilinadi. Ushbu tahlil natijalari rag'batlantirish choralari qo'llash yoki qo'llamaslik bo'yicha qaror qabul qilishda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur yo'nalish jazoni ijro etish tizimining insonparvarlik tamoyiliga asoslanganligini ifodalaydi. Chunki u shaxsni faqat jazolash bilan cheklanmay, balki uning ijobiy o'zgarishlarini e'tirof etish va rag'batlantirish orqali uni jamiyatga sog'lom va huquqiy ongga ega shaxs sifatida qaytarishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida qayta jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash hamda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, rag'batlantirish choralari qo'llash instituti probatsiya va jazoni ijro etish tizimining muhim huquqiy mexanizmi bo'lib, u Jinoyat-ijroiya kodeksining 73 va 74-moddalarida belgilangan normalar asosida shaxsning tuzalish yo'liga o'tishini huquqiy jihatdan mustahkamlash, uni ijtimoiy hayotga tezlashtirilgan tartibda qaytarish hamda adolatli jazoni ijro etish tamoyilini ta'minlashga xizmat qiladi. Psixologik ishlar va uning yo'nalishlari probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy-reabilitatsion faoliyatning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning ichki ruhiy holatini barqarorlashtirish, uning ongida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni bartaraf etish, ijtimoiy moslashuv darajasini oshirish hamda jamiyatda qabul qilingan huquqiy va axloqiy normalarga muvofiq xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi. Mazkur faoliyat O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimiga oid qonunchiligi, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda psixologik yordam va ijtimoiy rehabilitatsiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Psixologik ishlarning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxsning ruhiy-emotsional holatini chuqur o'rganish, uning shaxsiy xususiyatlarini tahlil qilish hamda ijtimoiy muhitga moslashuviga to'sqinlik qilayotgan psixologik omillarni aniqlash va bartaraf etishdan

iboratdir. Shu orqali shaxsda qonunga itoatkor xulq-atvorni shakllantirish, stressga chidamlilikni oshirish hamda ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtirishga erishiladi. Psixologik ishlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri psixologik diagnostika (tashxis) hisoblanadi. Ushbu bosqichda nazorat ostidagi shaxsning individual-psixologik xususiyatlari kompleks tarzda o'rganiladi va ilmiy-psixologik metodlar asosida baholanadi. Jumladan, shaxsning temperament turi, xarakter xususiyatlari, emotsional barqarorlik darajasi, stressga chidamliligi, impulsiv xatti-harakatlarga moyilligi hamda ijtimoiy muhitga moslashuv qobiliyati tahlil qilinadi. Psixologik diagnostika jarayoni suhbat, test sinovlari, kuzatuv va boshqa psixologik baholash usullari orqali amalga oshirilib, uning natijalari huquqiy jihatdan ahamiyatli bo'lgan individual rehabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur diagnostika natijalari asosida shaxsning "psixologik portreti" shakllantiriladi. Psixologik portret – bu shaxsning ruhiy holati, xulq-atvori, emotsional reaksiyalari va shaxslararo munosabatlardagi xususiyatlarini tizimli ravishda ifodalovchi hujjat bo'lib, u probatsiya organlari tomonidan shaxs bilan individual ishlashni tashkil etishda muhim huquqiy va amaliy asos vazifasini bajaradi. Ushbu hujjat orqali shaxsda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan tajovuzkorlik darajasi, depressiv holatlar, asabiylik, ruhiy beqarorlik yoki ijtimoiy izolyatsiyaga moyillik kabi psixologik holatlar aniqlanadi hamda ularning qayta jinoyat sodir etish xavfiga ta'siri kompleks tarzda baholanadi. Shuningdek, psixologik ishlar doirasida aniqlangan natijalar asosida shaxsga nisbatan individual psixologik korreksiya choralari belgilanadi. Bu choralarga psixologik maslahatlar, motivatsion suhbatlar, ijtimoiy moslashuv treninglari hamda zarur hollarda psixoterapevtik yordam ko'rsatish kiradi. Ushbu jarayon shaxsning ichki psixologik muvozanatini tiklash, uning o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish va jamiyatga ijobiy moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, psixologik ishlar va psixologik diagnostika instituti probatsiya tizimining ajralmas qismi bo'lib, u shaxsni faqat huquqiy nazorat ostida ushlab turish bilan cheklanmay, balki uning ichki ruhiy dunyosini sog'lomlashtirish, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va jamiyatda qonuniy xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan muhim rehabilitatsion mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yo'nalishning samarali amalga oshirilishi esa psixologik xizmatlarning professional darajasi, individual yondashuv hamda probatsiya organlari bilan boshqa ijtimoiy institutlar o'rtasidagi uzviy hamkorlikka bevosita bog'liq hisoblanadi. Psixologik korreksiya (tuzatish) yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan psixologik ishlarning muhim va yakuniy bosqichlaridan biri bo'lib, u shaxsning jinoyat sodir etishiga sabab bo'lgan salbiy psixologik xulq-atvor stereotiplarini, g'ayriixtiyoriy va ijtimoiy jihatdan xavfli xatti-harakat shakllarini aniqlash hamda ularni ijobiy, huquqiy va ijtimoiy maqbul xulq-atvor bilan almashtirishga qaratilgan kompleks ilmiy-amaliy chora-tadbirlar tizimini tashkil etadi. Mazkur faoliyat O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya to'g'risida"gi Qonuni, Jinoyat-ijroiya kodeksi, shuningdek psixologik yordam va ijtimoiy rehabilitatsiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu yo'nalishning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxsning ongida shakllangan salbiy xulq-atvor mexanizmlarini bartaraf etish, uning psixologik barqarorligini tiklash, ijtimoiy muhitga moslashuvini ta'minlash hamda qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytirishdan

iboratdir. Psixologik korreksiya jarayoni shaxsning ichki motivatsiyasini o'zgartirish, uning qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir etuvchi salbiy omillarni yo'qotish hamda qonuniy xulq-atvor modelini shakllantirishga yo'naltirilgan. Psixologik korreksiya doirasida birinchi navbatda jinoyat sodir etishga sabab bo'lgan g'ayriixtiyoriy xulq-atvor shakllari chuqur tahlil qilinadi. Bunda shaxsning emotsional holati, impulsiv reaksiyalari, agressivlik darajasi, ijtimoiy muhitga moslashuvdagi qiyinchiliklari hamda psixologik travmalar kabi omillar aniqlanadi va ularning huquqbuzarlik xatti-harakatlariga ta'siri baholanadi. Ushbu tahlil natijalariga asoslanib, shaxsga nisbatan individual korreksion dastur ishlab chiqiladi. Shuningdek, psixologik korreksiya jarayonida giyohvandlik vositalariga qaramlik, alkogolizm hamda qimorbozlik (ludomaniya) kabi ijtimoiy xavfli odatlarga moyilligi bo'lgan shaxslar bilan maxsus rehabilitatsiya va korreksiya treninglari o'tkaziladi. Ushbu treninglar psixologlar, narkologlar va tegishli mutaxassislar ishtirokida amalga oshirilib, shaxsda zararli odatlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirish, ularni rad etish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda sog'lom turmush tarziga o'tishni ta'minlashga qaratiladi. Mazkur jarayonda kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, motivatsion suhbatlar, guruhiy psixologik mashg'ulotlar va individual maslahatlar qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari, psixologik korreksiya shaxsning ijtimoiy qadriyatlar tizimini qayta shakllantirish, uning huquqiy ongini mustahkamlash hamda jamiyatda qabul qilingan axloqiy normalarga mos xulq-atvorni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Ushbu jarayon davomida shaxsga o'z xatti-harakatlari oqibatlarini anglash, mas'uliyatni his qilish hamda kelgusida qonuniy yo'l bilan hayot kechirish ko'nikmalari singdiriladi. Psixologik korreksiya choralari yakuniy bosqichda shaxsning ijobiy o'zgarishlari monitoring qilinadi va uning jamiyatga qayta integratsiyalashuv darajasi baholanadi. Agar shaxsda ijobiy dinamika kuzatilsa, rehabilitatsiya dasturi yengillashtirilishi yoki yakuniy bosqichga o'tkazilishi mumkin, aksincha salbiy holatlar aniqlansa, qo'shimcha korreksion choralar belgilanadi. Umuman olganda, psixologik korreksiya instituti probatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning salbiy psixologik xulq-atvorini tuzatish, uning ichki ruhiy barqarorligini ta'minlash hamda jamiyatda qonuniy va ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan kompleks huquqiy-psixologik mexanizm sifatida xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishning samarali amalga oshirilishi shaxsning to'liq rehabilitatsiyasi va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik maslahat (konsultatsiya) yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan psixologik ishlarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvini yengillashtirish, uning oilaviy va mehnat munosabatlaridagi nizolarni bartaraf etish, shuningdek ruhiy barqarorligini ta'minlash hamda jamiyatga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirishga qaratilgan kompleks psixologik va huquqiy-profilaktik chora-tadbirlar tizimini tashkil etadi. Mazkur faoliyat O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya to'g'risida"gi Qonuni, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda psixologik yordam va ijtimoiy rehabilitatsiya sohasidagi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu yo'nalishning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxsga individual psixologik yordam ko'rsatish orqali uning ichki ruhiy zo'riqishini kamaytirish, ijtimoiy munosabatlarda yuzaga kelayotgan nizoli vaziyatlarni konstruktiv tarzda hal etish ko'nikmalarini shakllantirish hamda shaxsning o'z hayotiy istiqboliga nisbatan ijobiy

qarashlarini mustahkamlashdan iboratdir. Psixologik maslahat jarayoni shaxsning huquqiy maqomidan qat'i nazar, uning inson sifatidagi huquq va erkinliklarini hurmat qilgan holda, maxfiylik va ixtiyoriylik tamoyillari asosida olib boriladi. Psixologik konsultatsiya doirasida birinchi navbatda shaxsning oila a'zolari bilan munosabatlarida yuzaga kelgan nizoli holatlar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Bunda oilaviy kommunikatsiyani yaxshilash, o'zaro ishonchni tiklash, konfliktli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal etish hamda oilaviy muhitni sog'lomlashtirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar qo'llaniladi. Zarur hollarda oilaviy psixoterapiya elementlari ham tatbiq etilishi mumkin. Shuningdek, mehnat jamoasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olish va bartaraf etish bo'yicha ham psixologik maslahatlar beriladi. Bu jarayonda shaxsning ish beruvchi va hamkasblar bilan muloqot madaniyatini oshirish, mehnat intizomiga rioya etish, stressli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish hamda jamoada moslashuvchan xulq-atvorni shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu chora-tadbirlar mehnat munosabatlarida barqarorlikni ta'minlash va shaxsning ish joyida mustahkam o'rin egallashiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, psixologik maslahat yo'nalishi doirasida shaxsning kelajakka bo'lgan ishonchsizlik hissi, o'zini jamiyatdan chetda his qilish holatlari hamda "mahkum" yoki "sobiq huquqbuzar" degan ijtimoiy stigma (tamg'a) bilan bog'liq psixologik muammolari bilan ishlash alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu bosqichda shaxsga ruhiy dalda berish, uning o'zini qayta kashf etishiga yordam berish, ijobiy hayotiy maqsadlarni shakllantirish hamda jamiyatda to'laqonli o'rin egallashiga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga qaratilgan psixologik texnikalar qo'llaniladi. Bu jarayon shaxsning o'z-o'zini baholashini oshirish va depressiv holatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Psixologik konsultatsiya davomida shaxsga uning huquqlari, jamiyatdagi o'ri, mehnat qilish va ta'lim olish imkoniyatlari, shuningdek davlat tomonidan kafolatlangan ijtimoiy himoya mexanizmlari to'g'risida ham tushuntirishlar beriladi. Bu esa uning huquqiy ongini oshirish bilan birga, jamiyatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, psixologik maslahat (konsultatsiya) instituti probatsiya tizimining muhim rehabilitatsion bo'g'ini bo'lib, u shaxsning ichki ruhiy muvozanatini tiklash, ijtimoiy munosabatlardagi muammolarni hal etish hamda uning jamiyatga moslashuvini ta'minlashga qaratilgan kompleks huquqiy-psixologik mexanizm sifatida faoliyat yuritadi. Mazkur yo'nalishning samarali amalga oshirilishi shaxsning to'liq rehabilitatsiyasi, ijtimoiy barqarorligi va qayta jinoyat sodir etish xavfining kamayishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy-psixologik treninglar yo'nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan psixologik-reabilitatsion ishlarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirish, muloqot madaniyatini shakllantirish, hissiy barqarorlikni mustahkamlash hamda nizoli vaziyatlarni huquqiy va ijtimoiy jihatdan maqbul yo'l bilan hal etish qobiliyatini oshirishga qaratilgan kompleks amaliy mashg'ulotlar tizimini tashkil etadi. Mazkur yo'nalish O'zbekiston Respublikasining probatsiya tizimi to'g'risidagi qonunchiligi, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda psixologik yordam va ijtimoiy rehabilitatsiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu treninglarning asosiy maqsadi probatsiya nazoratidagi shaxsning ijtimoiy muhitda samarali kommunikatsiya o'rnatish ko'nikmalarini shakllantirish, uning shaxslararo munosabatlardagi nizolarni tinch yo'l bilan hal etish

qobiliyatini rivojlantirish hamda emotsional impulsni nazorat qilish orqali huquqbuzarlik xatti-harakatlarining oldini olishdan iboratdir. Mazkur jarayon shaxsning psixologik barqarorligini mustahkamlash va uning jamiyatga ijobiy integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-psixologik treninglar doirasida birinchi navbatda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu bosqichda shaxsga samarali muloqot qilish usullari, tinglash madaniyati, o'z fikrini aniq va madaniyatli ifoda etish, shuningdek turli ijtimoiy guruhlar bilan to'g'ri kommunikatsiya o'rnatish qoidalari o'rgatiladi. Treninglar davomida shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuv darajasi oshirilib, uning atrofdagilar bilan ziddiyatsiz munosabatlar o'rnatish ko'nikmalari mustahkamlanadi. Bu esa mehnat jamoasi, oila va mahalla doirasida ijobiy ijtimoiy aloqalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, treninglar tarkibida hissiyotlarni, xususan jahl va agressiv reaksiyalarni jilovlash bo'yicha maxsus psixologik mashg'ulotlar o'tkaziladi. Ushbu jarayonda shaxsga o'z emotsional holatini anglash, stressli vaziyatlarda o'zini boshqarish, asossiz agressiyani kamaytirish hamda impulsiv qarorlar qabul qilishning salbiy oqibatlarini tushunish bo'yicha psixologik ko'nikmalar singdiriladi. Bu yo'nalish shaxsning huquqbuzarlikka olib keluvchi emotsional portlashlarning oldini olishda muhim profilaktik ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, ijtimoiy-psixologik treninglar doirasida muammoli vaziyatlardan tinch yo'l bilan chiqish strategiyalari o'rgatiladi. Ushbu bosqichda shaxsga konfliktli holatlarni tahlil qilish, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash, muqobil yechim variantlarini ishlab chiqish hamda nizolarni huquqiy va madaniy yo'l bilan hal etish usullari o'rgatiladi. Shu orqali shaxsda nizolarni kuch ishlatish yoki noqonuniy xatti-harakatlar orqali emas, balki muzokara, kelishuv va huquqiy mexanizmlar orqali hal etish ko'nikmalari shakllantiriladi. Ijtimoiy-psixologik treninglar jarayonida guruhli mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish va psixologik simulyatsiyalar kabi metodlardan foydalaniladi. Ushbu usullar shaxsning real hayotiy vaziyatlarga tayyorligini oshirish, uning ijtimoiy moslashuv darajasini kuchaytirish hamda jamiyatda huquqiy va axloqiy normalarga mos xulq-atvorni mustahkamlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, ijtimoiy-psixologik treninglar instituti probatsiya tizimining muhim reabilitatsion yo'nalishi bo'lib, u shaxsning muloqot madaniyatini rivojlantirish, hissiy barqarorligini ta'minlash va nizoli vaziyatlarni huquqiy yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan kompleks huquqiy-psixologik mexanizm sifatida faoliyat yuritadi. Mazkur yo'nalishning samarali amalga oshirilishi shaxsning ijtimoiy moslashuvi, huquqiy ongining yuksalishi hamda qayta jinoyat sodir etish xavfining kamayishida muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy va psixologik ishlarining o'zaro bog'liqligi probatsiya tizimida shaxs bilan olib boriladigan kompleks reabilitatsion faoliyatning markaziy konsepsiyalaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv shuni anglatadiki, probatsiya nazorati faqatgina huquqiy cheklavlarni belgilash va ularning ijrosini ta'minlash bilan cheklanmaydi, balki shaxsning ichki ruhiy holatini o'zgartirish, uning xulq-atvor motivlarini qayta shakllantirish hamda jamiyatga moslashuvini ta'minlashga qaratilgan psixologik ta'sir choralari bilan uzviy birgalikda amalga oshiriladi. Mazkur tizim O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya to'g'risida"gi Qonuni, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda shaxsni ijtimoiy reabilitatsiya qilishga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida yo'lga qo'yilgan.

Huquqiy ishlar va psixologik ishlar o'rtasidagi bog'liqlik shundan iboratki, har ikki yo'nalish bir maqsadga – shaxsni tuzatish, qayta jinoyat sodir etishining oldini olish va uni jamiyatning qonunga itoatkor a'zosiga aylantirishga xizmat qiladi. Bunda huquqiy yo'nalish tashqi nazorat va tartib-intizomni ta'minlasa, psixologik yo'nalish ichki o'zgarishlarni shakllantiradi. Ushbu ikki mexanizmning uyg'unligi natijasida shaxsda nafaqat majburiy rioya qilish, balki ongli ravishda qonunga bo'ysunish madaniyati shakllanadi. Bosqichma-bosqich integratsiya tamoyili ushbu tizimning asosiy metodologik asosi hisoblanadi. Ya'ni huquqiy va psixologik ishlar bir-biridan alohida emas, balki har bir bosqichda o'zaro to'ldiruvchi tarzda amalga oshiriladi. Dastlabki bosqichda (qabul qilish va ro'yxatga olish) huquqiy yo'nalish doirasida shaxsga sud hukmi, belgilangan cheklovlar, majburiyatlar va ularni buzganlik uchun javobgarlik choralari batafsil tushuntiriladi. Bu jarayon shaxsning huquqiy maqomini aniqlash va uning huquqiy ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan bir vaqtda psixologik yo'nalish doirasida shaxsning dastlabki psixologik holati o'rganilib, uning emotsional barqarorligi, agressivlik darajasi, stressga chidamliligi va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari baholanadi. Natijada shaxsning "psixologik portreti" shakllantiriladi. Asosiy bosqich (nazorat davri)da huquqiy ishlar shaxsning sud tomonidan belgilangan talablar va cheklovlarga rioya etishini muntazam tekshirish, profilaktik suhbatlar o'tkazish, huquqbuzarliklarning oldini olish va zarur hollarda javobgarlik choralari qo'llashdan iborat bo'ladi. Shu bilan birga, psixologik ishlar intensiv ravishda olib boriladi: shaxsning xulq-atvoridagi salbiy o'zgarishlar tahlil qilinadi, uning ichki motivatsiyasi o'rganiladi va psixokorreksiya, maslahat hamda treninglar orqali ijobiy xulq shakllantiriladi. Aynan shu bosqichda psixologik va huquqiy nazorat eng kuchli integratsiyalashgan holda ishlaydi, chunki huquqiy cheklovlar shaxsni tartibga solsa, psixologik ishlar uni ichki jihatdan o'zgartiradi. Yakuniy bosqich (nazoratdan chiqarish yoki yengillashtirish)da huquqiy yo'nalish shaxsning tuzalish darajasini baholab, uni probatsiya nazoratidan chiqarish, cheklovlarni bekor qilish yoki jazoni yengillashtirish bo'yicha hujjatlarni rasmiylashtiradi. Psixologik yo'nalish esa shaxsning jamiyatga to'liq integratsiyaga tayyorligini baholaydi, uning mustaqil hayotga psixologik moslashuv darajasini aniqlaydi va zarur hollarda keyingi kuzatuv yoki maslahatlarni tavsiya etadi. Huquqiy va psixologik ishlarining o'zaro bog'liqligi yana shunda namoyon bo'ladiki, har ikkala yo'nalish bir-birining samaradorligini oshiradi. Masalan, faqat huquqiy nazorat mavjud bo'lsa, shaxs tashqi bosim ostida tartibga rioya qilishi mumkin, lekin ichki o'zgarish bo'lmaydi. Aksincha, faqat psixologik ishlar bo'lsa, huquqiy intizom ta'minlanmasligi mumkin. Shuning uchun ushbu ikki tizimning uyg'unligi shaxsning barqaror ijobiy o'zgarishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, integratsiyalashgan yondashuv ijtimoiy rehabilitatsiya jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Probatsiya organlari bandlik xizmatlari, mahalla institutlari, sog'liqni saqlash tizimi va ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda shaxsni jamiyatga qayta qo'shish bo'yicha kompleks choralarni amalga oshiradi. Bu jarayonda huquqiy ishlar hujjat va tartibni ta'minlasa, psixologik ishlar shaxsning moslashuvini yengillashtiradi. Xulosa qilib aytganda, huquqiy va psixologik ishlarining o'zaro bog'liqligi probatsiya tizimining eng muhim ilmiy-amaliy asoslaridan biri bo'lib, u shaxsni faqat jazolash emas, balki uni tuzatish, ijtimoiylashtirish va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks, uzviy va tizimli yondashuvni ifodalaydi. Shu

bois ushbu ikki yo‘nalishning samarali uyg‘unligi probatsiya tizimining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan huquqiy va psixologik ishlar hamda ularning yo‘nalishlari zamonaviy jazoni ijro etish tizimining eng muhim va ajralmas tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u shaxsni faqat nazorat qilish emas, balki uni ijtimoiy jihatdan to‘liq rehabilitatsiya qilish, huquqiy ongini yuksaltirish hamda jamiyatga sog‘lom va qonunga itoatkor fuqaro sifatida qaytarishga qaratilgan kompleks tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tizim O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Jinoyat-ijroiya kodeksi, 2024-yil 7-avgustdagi “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonuni hamda boshqa tegishli normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshirilib, insonparvarlik, qonun ustuvorligi va ijtimoiy adolat tamoyillariga tayanadi. Huquqiy ishlar yo‘nalishi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning sud tomonidan belgilangan majburiyatlari, cheklovlari va taqiqlariga rioya etilishini ta‘minlash, ularning huquqiy maqomini aniq belgilash hamda huquqiy ong va huquqiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu yo‘nalishda shaxsga uning huquq va majburiyatlari batafsil tushuntiriladi, qonun talablarini buzganlik uchun javobgarlik choralari haqida ogohlantiriladi hamda uning xatti-harakatlari muntazam huquqiy nazorat ostida bo‘ladi. Shu orqali shaxsda qonunga itoatkorlik, intizom va javobgarlik hissi mustahkamlanadi. Psixologik ishlar yo‘nalishi esa shaxsning ichki ruhiy holatini barqarorlashtirish, uning xulq-atvoriga ta‘sir etuvchi salbiy psixologik omillarni aniqlash va bartaraf etish, shuningdek ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda shaxsning psixologik diagnostikasi, psixologik portreti tuzilishi, psixokorreksiya, maslahat va ijtimoiy-psixologik treninglar orqali uning emotsional holati yaxshilanadi, agressivlik va impulsivlik darajasi kamaytiriladi hamda jamiyatga moslashuv jarayoni yengillashtiriladi. Mazkur ikki yo‘nalish o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning integratsiyasi probatsiya tizimining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Huquqiy ishlar tashqi tartib va nazoratni ta‘minlasa, psixologik ishlar ichki o‘zgarish va shaxsiy transformatsiyani shakllantiradi. Aynan shu uyg‘unlik natijasida shaxsda nafaqat majburiy rioya qilish, balki ongli ravishda qonunga itoat etish madaniyati shakllanadi. Probatsiya tizimi doirasidagi ishlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: dastlabki bosqichda shaxsning huquqiy maqomi belgilanadi va psixologik holati tahlil qilinadi; asosiy bosqichda esa huquqiy nazorat va psixologik korreksiya birgalikda olib boriladi; yakuniy bosqichda esa shaxsning tuzalish darajasi baholanib, uning probatsiya nazoratidan chiqarilishi yoki cheklovlarning yengillashtirilishi masalasi ko‘rib chiqiladi. Ushbu tizimli yondashuv shaxsning to‘liq rehabilitatsiyasini ta‘minlashga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan huquqiy va psixologik ishlar tizimi jazoni ijro etishning zamonaviy, insonparvar va ijtimoiy yo‘naltirilgan modelini ifodalaydi. U shaxsni jazolashdan ko‘ra ko‘proq uni tuzatish, qayta tarbiyalash va jamiyatga foydali fuqaro sifatida qaytarishni maqsad qiladi. Mazkur tizimning samarali ishlashi esa jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

- O'zbekiston O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
- Respublikasi Jinoyat ijroiya kodeksi
- O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi – 22.09.1994 – Toshkent
- O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi // URL: <http://lex.uz/docs/163629>
- o'zbekiston Respublikasining Qonuni – “Ichki ishlar organlari to'g'risida”, O'RQ – 407, 16.09.2016-yil
- o'zbekiston Respublikasining Qonuni – “Probatsiya to'g'risida”, O'RQ – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>
- o'zbekiston Respublikasining Qonuni – “Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida”, O'RQ – 681, 20.04.2021-yil
- o'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining buyrug'i – “Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi to'g'risidagi Yo`riqnomani tasdiqlash haida”-IIV-403,19.07.2025
- Internet resurslar: www.lex.uz – O'zbekiston qonunchilik bazasi.
- Internet saytlar: <http://www.https://uz.wikipedia>.
- <http://www.advice.uz>
- <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/menu/makumlarning-uulari> www.norma.uz